

Рецензія на книгу *Православна ікона та мистецтво постмодерну*

The Orthodox Icon and Postmodern Art: Critical Reflections on the Christian Image and its Theology. By C. A. Tsakiridou: Routledge, 2025, 119 p.; ISBN 9781032181134 (hardcover); 190.00 USD.

Денис КОНДЮК

Українська євангельська теологічна семінарія, Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-9890-2069

Книга *The Orthodox Icon and Postmodern Art* (укр. «Православна ікона та мистецтво постмодерну») пропонує ґрунтовне осмислення православної традиції ікони у контексті сучасності, цифрової епохи та змінених культурних очікувань. Її авторка, Корнелія А. Цакіріду, аналізує, як ікони інтерпретуються постмодерними мислителями, зокрема Жаном Бодріаром, Роланом Бартом та Жаном-Франсуа Ліотаром, і водночас критично переосмислює літургійне й традиційне православне розуміння ікони в богослужінні. На думку Цакіріду, постмодерний підхід відібрав у зображення «космічний» та онтологічний виміри, звівши його до іманентної гри значень та гіпертекстуальності. Проте вона не відкидає таку контекстуалізацію цілком. Використання в іконі сучасних історичних алюзій хоча й може обмежувати універсальність образу, та в той же час воно є формою втілення і «вписування» ікони в живий, повсякденний світ людей.

Ця книга продовжує дослідницький шлях авторки, добре знаний за попередніми працями *Icons in Time, Persons in Eternity: Orthodox Theology and the Aesthetics of the Christian Image* (укр. «Ікони в часі, особистості у вічності: православне богослов'я та естетика християнського зображення») та *Tradition and Transformation in Christian Art: The Transcultural Icon* (укр. «Традиція та трансформація в християнському мистецтві: транскультурна ікона»). У цих дослідженнях Цакіріду концентрувалася на осмисленні традиції іконопису, а також «націлювалася» на діалог із сучасним мистецтвом, проводячи певні естетичні та концептуальні паралелі. Однак у названих книгах вона ще не пропонувала розгорнутої методології для паралельного аналізу обох підходів. У новій праці вона йде далі: обізнаність у православній традиції та іконописі тут поєднана з інструментами

сучасної філософії мистецтва, а велика частина тексту присвячена саме богословському аналізу ікони через призму Отців Церкви.

Одним із концептуальних переосмислень цього дослідження стає переосмислення протиставлення ідола та ікони у працях Жана-Люка Маріона. Цакіріду наголошує на ролі громади у взаємодії з іконою, на перихоретичному (взаємопроникному) характері сприйняття ікони та важливості аналогії як способу подолання напруження між прихованою трансцендентністю і явленою іманентністю. Це дозволяє авторці перейти від суто феноменологічної оптики Маріона до богословсько-літургійної перспективи, в якій ікона розкривається у просторі церковної спільноти. У діалозі з Маріоном авторка розвиває його ідею ікони, що «виводить» за межі зображення не за рахунок абстракції, а навпаки, завдяки посиленню тілесності та взаємодії з видимим. Ікона працює аналогічно саме тому, що вона має конкретність. Це не робить з неї симулякр, що відволікає від Бога, радше навпаки, а виняткові ікони долають подвійне сприйняття ікони / ідола через особливу присутність, майже об'єктивуючи елемент зустрічі.

Методологічно Цакіріду пропонує розглядати філософію ікони через три ключові призми: *периграфе* (обведення), *стазис* (положення) та *кенозис* (спорожнення). *Периграфе* означає окреслення акцентів ікони, створення обмеження, що водночас надає напруження та динаміку. *Стазис* — це зупинка, стан готовності, пауза, яка дозволяє зображенню «звернутися» до глядача. *Кенозис* — вивільнення простору для іншого, жест гостинності, у якому зображення «відкриває» себе для зустрічі. Усі ці виміри реалізуються в контексті споглядання і лише в ньому знаходять свою повноту.

Особливу увагу авторка звертає на тему краси, розцінюючи її як залучення тварного до нетварного. Центральну роль у цьому посідає образ Богородиці, що поєднує «подвійну красу» Марії та Христа. Марія уособлює природу іконопису: у її лоні формується Боголюдина, як і в іконі обмежена форма стає місцем явлення Безмежного. Тому ікони Богородиці мають особливу роль у православній духовності, ілюструючи взаємодію людського та божественного в житті Церкви.

Дослідження побудоване так, щоб показати, як модерний вплив сформував певне богослов'я ікони у XX столітті, і як ця «нова традиція» стає відправною точкою для постмодерного переосмислення. У цьому контексті Цакіріду також звертає увагу на роботи українських представників школи сакрального мистецтва Святослава Владики та Іванки Демчук — як на приклади інтеграції модерної естетики в іконопис.

Православна ікона, наголошує авторка, не є симулякром у Бодріярівському сенсі, вона не відсилає до неіснуючого, а вкорінена в конкретних людях та історичних подіях. Її матеріальність настільки тісно пов'язана з тілесністю, що ікона нерідко поєднується у вшануванні з мощами святих. Якщо постмодерне мистецтво часто тяжіє до дистанції, концептуалізму та постійної гри сенсів, то ікона є прикладом конкретності, історичної зануреності та водночас відкритості до вічності через перихоретичний зв'язок із божественним.

Християнський іконопис долає розділеність та радикальну іманентність досвіду образу: «величність передається смиренням, трансцендентність передається іманентністю» (99).

Ікона, на думку Цакіріду, має есхатологічний вимір: вона поєднує давні події з сучасністю й актуалізується саме в момент взаємодії з глядачем. Це дозволяє накласти на неї певні риси постструктуралістського сприйняття мистецького твору, де головний акцент робиться на події зустрічі. У такому розумінні ікона не стільки «представляє» ідею, скільки стає простором переживання, мотивуючи глядача до діалогу. Це надає їй певних рис постмодерних творів, які унікають смислової фіксації та створюють парадоксальну динаміку інтерпретацій.

Центральним для авторки є поняття перихорезису, запозичене з богослов'я Максима Сповідника та Івана Дамаскіна. Вона також дає лаконічне, але досить насичене визначення перихорезису в Отців (зазначаючи його динамічність, можливу диспропорційність та певну амплітуду взаємовідносин), та періодично описує вже не просто естетичні аспекти іконопису, а буквально занурюється в осмислення досвіду богопізнання. У цьому взаємному самообмеженні і самовідкритті ікони та глядача виникає простір для поєднання відмінності та єдності. Для постмодерного мислення ікона може здаватися соціальним конструктом, проте для Отців вона є частиною Божественного задуму, адже Бог створив людину з уявою та образністю як шляхом до богопізнання. Це означає, що вміння поєднувати концепції з образами є не випадковою рисою, а глибинною формою іконографії, коли невидиме втілюється у видимому. Цакіріду наголошує на іконічності як динамічному феномені, який, утім, прив'язаний до форми: «Динамічна взаємозалежність зображення та глядача в такі моменти утворює ікону, тоді як її візуальний простір стає *тезою* або місцем, де можна зустріти Бога та взаємодіяти з Ним як з особою» (92). Ікона, як підкреслює Цакіріду, — це подія, а не річ. Вона існує у фіксованій формі, але провокує уяву до безлічі інтерпретацій, виховуючи і творчу уяву, і певну «аскезу погляду» — як уважність та відкритість до зображеного.

Згідно з Цакіріду, у православній традиції ікона розуміється як образ, що бере участь у божественних енергіях, діях Першообразу, сутність якого неможливо відтворити у зображенні. Саме тому вона ніколи не є остаточно завершеною чи закритою, адже причетна до невичерпного Іншого. Поєднуючи іманентне і трансцендентне, ікона не підпорядковується жодному зовнішньому порядку реальності, а існує для взаємодії у стані прихованої свободи та само-трансценденції. Оскільки вона походить від непізнаного Першообразу, її значення неможливо повністю розшифрувати чи перетворити на інструмент, тож вона ніколи не є семантично прозорою. У ній завжди присутня напруга між гармонією та дисонансом, що відображає внутрішню динаміку людської душі, тому ікона залишається відкритою та граничною, постійно прямує до свого предмета. Образ Божий, втілений у ній, завжди налаштований на унікальний спосіб буття конкретної особи та її здатність до самовизначення, тож ікона не має наперед заданої формули. Вона твориться не для імітації життя, а для його здійснення, як

жива реальність, що народжує та розвиває власні сенси, на відміну від штучно згенерованих зображень, позбавлених, за висловом Бодріяра, «життя» і «таємниці». А богослов'я Григорія Ниського і Макарія розширює аналогію між образом Божим у людині та традиційними творами мистецтва, виводячи ікону за межі живопису чи скульптури.

Особливо цікаве авторське порівняння ікони з кінематографом, який також здатен поєднувати прихованість та явленість і навіть долати розрив між іманентним і трансцендентним. При цьому Цакіріду визнає ризики тривіалізації та комерціалізації ікони, про які застерігають деякі постмодерні мислителі.

На тлі цього аналізу важливо відзначити те, як авторка вступає у діалог з ідеями постмодерністів. Бодріярівський симулякр, що існує лише у грі знаків, різко контрастує з іконою, яка залишається вкоріненою у втілення і конкретність. Для Барта образ це нескінченний текст, але Цакіріду показує, що ікона має стійкий богословський центр, який стримує повне розсіювання сенсу. Ліотарова критика «великих наративів» є викликом іконі як частині християнського наративу, але водночас вона дозволяє побачити здатність ікони функціонувати автономно в різних культурних контекстах. Таким чином вона створює методологічну рамку, в якій православна традиція не лише протистоїть постмодерному мистецтву, але й активно взаємодіє з ним.

Книга «Православна ікона та мистецтво постмодерну» може бути цікавою не лише дослідникам іконопису та постмодерного мистецтва, а й усім, хто цікавиться онтологією образу. Її авторка Корнелія А. Цакіріду формує розуміння природи образу на основі тринітарної онтології Отців, показуючи здатність матеріального та уявного виявляти божественне. Вона пропонує аналогію, яка охоплює не лише ікони, а й інші форми мистецтва та уяви. Недоліком книги можна вважати відносно обмежену увагу до конкретних прикладів постмодерного мистецтва. Докладніший аналіз окремих творів збагатив би основну тезу про спорідненість певних методів взаємодії з образом у традиції Отців і в сучасних тенденціях візуальної культури. Утім, загалом книга успішно демонструє, як ікона, будучи вкоріненою у християнську традицію, здатна вступати у складний, динамічний діалог із культурою постмодерну, зберігаючи свою богословську глибину та відкритість до нових контекстів.

Denis KONDYUK

Ukrainian Evangelical Theological Seminary, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9890-2069

Надійшла до редакції / Received 05.09.2025

Прийнята до публікації / Accepted 04.11.2025